

VÁŠEŇ ZÁPADNEJ MYSLE

PREMENY MYŠLIENOK, KTORÉ VYTVORILI NÁŠ SVET

RICHARD TARNAS

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATELOV

Edícia
pohľady za horizont

zv. 16

RICHARD TARNAS

VÁŠEŇ
ZÁPADNEJ
MYSLE

RICHARD TARNAS

VÁŠEŇ
ZÁPADNEJ
MYSLE

*Premeny myšlienok,
ktoré vytvorili náš svet*

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATELOV

Copyright © 2002 by Rowman & Littlefield, Inc., Lanham, Maryland U. S. A. All rights reserved

Translation © 2015 by Vladimír Lobotka

Cover design © 2015 by Dagmar Staňová and Jaro Latipov

Slovak edition © 2015 by Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., Bratislava

e-mail: vsst@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV,
spol. s r. o.

Na vydání sa spolupodieľalo občianske združenie Inštitút Gaia

www.institutgaia.sk

RICHARD TARNAS **VÁŠEŇ ZÁPADNEJ MYSLE**

Z anglického originálu Richard Tarnas: The Passion of the Western Mind

preložil Vladimír Lobotka (vladobotka@gmail.com)

Prvé vydanie v Spojených štátoch amerických 1993

Zodpovedná redaktorka Božena Rolková (profitexty.sk)

Štylistická úprava Eva Fridmanová

Obálka Dagmar Staňová a Jaro Latipov

Sadzba a tlač ETERNA Press, spol. s r. o.

Prvé slovenské vydanie

Vytlačené na Slovensku

ISBN 978-80-8061-826-1

Venujem Heather

Obsah

Predslov	13
Úvod	19
Grécky svetonáhľad	21
Archetypálne formy	23
Idey a bohovia	30
Vývoj gréckej mysle od Homéra po Platóna	33
<i>Mýtické videnie</i>	33
<i>Zrod filozofie</i>	36
<i>Grécke osvietenstvo</i>	41
<i>Sokrates</i>	47
<i>Platónsky hrdina</i>	51
Filozofovo hľadanie a kozmický Rozum	57
Problém planét	64
Aristoteles a grécka rovnováha	70
Dvojaký odkaz	83
Premena klasickej éry	87
Bočné prúdy helenistickej kultúry	89
<i>Úpadok a zachovanie gréckej mysle</i>	89
<i>Astronómia</i>	93
<i>Astrológia</i>	95
<i>Novoplatonizmus</i>	97
<i>Rím</i>	100
Nástup kresťanstva	102
Kresťanský svetonáhľad	105
Židovský monoteizmus a zbožštenie dejín	108
Klasické prvky a platónske dedičstvo	112
Obrátenie pohanskej mysle	119

Protiklady v kresťanskom videní sveta	131
Jasajúce kresťanstvo	136
Dualistické kresťanstvo	141
Ďalšie rozpory a Augustínov odkaz	149
<i>Hmota a duch</i>	149
<i>Augustín</i>	153
<i>Zákon a milosť</i>	158
<i>Atény a Jeruzalem</i>	161
Duch Svätý a jeho premeny	164
Rím a katolicizmus	167
Panna Mária a Matka Cirkve	170
Zhrnutie	173
Premena stredovekej éry	179
Scholastické prebudenie	182
Úloha Tomáša Akvinského	186
Ďalšie posuny počas vrcholného stredoveku	197
<i>Nástup sekulárneho myslenia</i>	197
<i>Astronómia a Dante</i>	199
<i>Sekularizácia Cirkvi a vzostup laického mysticizmu</i>	201
Kritická scholastika a Ockhamova britva	205
Znovuzrodenie klasického humanizmu	214
<i>Petrarca</i>	214
<i>Platónov návrat</i>	216
Na prahu	224
Moderný svetonáhľad	227
Renesancia	228
Reformácia	236
Vedecká revolúcia	250
<i>Kopernik</i>	250
<i>Náboženská reakcia</i>	253
<i>Kepler</i>	255
<i>Galilei</i>	259
<i>Budovanie newtonovskej kozmológie</i>	262

Filozofická revolúcia	272
<i>Bacon</i>	272
<i>Descartes</i>	275
Základy novovekého nazerania na svet	281
Antika a novovek	290
Triumf sekularizmu	297
<i>Veda a náboženstvo: Prvotná zhoda</i>	297
<i>Kompromis a zrážka</i>	300
<i>Filozofia, politika a psychológia</i>	306
<i>Moderná povaha</i>	315
<i>Skryté súvislosti</i>	317
Premena modernej doby	321
Meniaci sa obraz o človeku od Kopernika po Freuda	322
Sebakritika modernej mysle	329
<i>Od Locka k Humovi</i>	329
<i>Kant</i>	336
<i>Úpadok metafyziky</i>	346
Kríza modernej vedy	350
Romantizmus a jeho osud	361
<i>Dve kultúry</i>	361
<i>Rozdelený svetonáhľad</i>	369
<i>Pokusy o syntézu: Od Goetheho a Hegela po Junga</i>	372
<i>Existencializmus a nihilizmus</i>	381
Postmoderná myseľ	388
Na prelome milénia	403
Epilóg	407
<i>Post-kopernikánske dvojité zovretie</i>	408
<i>Poznanie a nevedomie</i>	413
<i>Vývoj svetonáhľadov</i>	423
<i>Návrat domov</i>	430
Chronológia	435
Poznámky	458
<i>Úvod</i>	458

<i>I. Grécky svetonáhľad</i>	460
<i>II. Premena klasickej éry</i>	464
<i>III. Kresťanský svetonáhľad</i>	465
<i>IV. Premena stredovekej éry</i>	473
<i>V. Moderný svetonáhľad</i>	478
<i>VI. Premena modernej éry</i>	482
<i>VII. Epilóg</i>	484
Bibliografia	488
<i>Referenčné práce</i>	510
Poďakovanie autora	512
Index	514

Predslov

Táto kniha prináša stručný opis dejín západného chápania sveta, od starého Grécka až po postmodernu. Mojím cieľom bolo v rámci možností jedného zväzku ponúknuť koherentné podanie vývoja západnej mysle a s ňou spojených meniacich sa koncepcií skutočnosti. Nedávne posuny v niekoľkých oblastiach – vo filozofii, hlbinej psychológii, religionistike a dejinách vedy – vrhli na tento pozoruhodný vývoj nové svetlo. Historické podanie, ktoré tu predstavujem, bolo týmito posunmi do značnej miery ovplyvnené a obohatené. Na konci tohto opisu som z nich čerpal, aby som ukázal novú perspektívu chápania intelektuálnych a duchovných dejín našej kultúry.

Často dnes počujeme o kolapse západnej tradície, úpadku liberálneho vzdelania a nebezpečnej absencii kultúrnych základov, potrebných k zápasu s našimi súčasnými problémami. Tieto obavy čiastočne odzrkadľujú pocit neistoty a nostalgie na povrchu radikálne sa meniaceho sveta. Zároveň však odrážajú aj hlboký vnútorný pocit nedostatku a práve rastúcemu množstvu premýšľajúcich mužov a žien, ktorí si tento pocit živo uvedomujú, je táto kniha určená. Ako sa moderný svet dostal do súčasnej situácie? Akým spôsobom dospela moderná myseľ k tým fundamentálnym myšlienkam a princípom, ktoré takým zásadným spôsobom ovplyvňujú dnešný svet? Toto sú naliehavé otázky našej doby a na to, aby sme ich mohli zodpovedať, musíme znovu odhaliť svoje vlastné korene – nie z nekritickej úcty k svetonáhľadu a hodnotám minulých dôb, ale skôr preto, aby sme mohli odhaliť a integrovať historický pôvod našej vlastnej éry. Som presvedčený, že len pripomenutím si hlbších počiatkov nášho dnešného sveta a svetonáhľadu, máme nádej na sebapochopenie, nevyhnutné pre vyrovnanie sa s aktuálnymi dilemami. Kultúrne a intelektuálne dejiny Západu tak môžu poslúžiť ako výučba pripravujúca na výzvy, ktorým všetci čelíme. Nádejam sa, že prostredníctvom tejto knihy sa podstatná časť týchto dejín stane ľahšie prístupnou pre širšiu verejnosť.

Zároveň som jednoducho chcel podať príbeh, ktorý som považoval za hodný rozpovedania. Dejiny západnej kultúry sa už od svojich počiatkov vyznačujú dynamikou, rozsahom a krásou veľkej epickej drámy: staroveké a antické Grécko, helenistická éra a Rímske cisárstvo, judaizmus a vzostup kresťanstva, Katolícka cirkev a stredovek, renesancia, reformácia a vedecká revolúcia, osvietenstvo a ro-

mantizmus a ďalej, až k našej vlastnej zaujímavej dobe. Neustála snaha západnej mysle o pochopenie povahy skutočnosti sa vyznačovala rozmachom a veľkoleposťou, dramatickými konfliktmi a ohromujúcimi rozuzleniami – od Tálesa a Pytagora po Platóna a Aristotela, od Klementa a Boethia po Akvinského a Ockhama, od Eudoxa a Ptolemaia po Kopernika a Newtona, od Bacona a Descarta po Kanta a Hegela a od všetkých týchto až po Darwina, Einsteina, Freuda a ďalších. Tento dlhý súboj myšlienok, nazývaný „západná tradícia“, bol strhujúcim dobrodružstvom, ktorého výsledok a dôsledky si v sebe nesieme my všetci. Z osobných zápasov Sokrata, Pavla a Augustína, Luthera a Galileiho, ako aj z veľkých kultúrnych zápasov, nesených týmito a mnohými ďalšími, menej viditeľnými protagonistami, ktorých úsilím bol Západ posúvaný na svojej mimoriadnej dráhe, k nám žiari epický heroizmus. Je tam hlboká tragédia. A je tam omnoho viac než tragédia.

Nasledujúce podanie sleduje vývoj dominujúcich svetonáhľadov hlavnej kultúrnej línie Západu, so zameraním na kľúčovú oblasť vzájomnej interakcie medzi filozofiou, náboženstvom a vedou. To, čo Virginia Woolfová povedala o veľkých literárnych dielach, by snáď bolo možné povedať aj o veľkých svetonáhľadoch: „Úspech majstrovských diel ani tak nespočíva v tom, že by boli celkom bez nedostatkov – v skutočnosti v nich tolerujeme aj tie najhrubšie priestupky – ako skôr v nezmernej presvedčivosti intelektu, ktorý obsiahol celú svoju perspektívu.“ Mojm cieľom na týchto stranách bolo vyjadriť každú perspektívu, ktorú západná myseľ počas svojho vývoja prekonala, a podať ju spôsobom, ktorý by jej bol vlastný. Pri svojom pokuse priblížiť jednotlivé koncepcie skutočnosti, vrátane tej našej súčasnej (ktorá je sama osebe mnohoznačná, ponorená vo víre neustálych premien), som dopredu nezaujal žiadne stanovisko, ktoré by ktorúkoľvek z týchto koncepcií nejakým spôsobom zvýhodňovalo. Skôr som sa usiloval ku každému svetonáhľadu pristúpiť v rovnakom duchu, v akom by som pristupoval k výnimočnému umeleckému dielu – so snahou pochopiť ho a oceniť, precítiť jeho dôsledky pre človeka, nechať prehovoriť jeho vlastný zmysel.

Dnes sa zdá, že západný človek prechádza obdobím epochálnej transformácie, ktorej rozsah je možné prirovnáť ku ktorejkoľvek prelomovej epoche dejín našej civilizácie. Verím, že na tejto premene sa inteligentným spôsobom môžeme podieľať len v rozsahu, v akom sme historicky informovaní. Každý vek sa musí na svoje dejiny rozpamätávať odznova. Každá generácia musí myšlienky, ktoré formovali jej chápanie sveta, preskúmať a premyslieť nanovo, z jej vlastného osobitého stanoviska. Našou úlohou je spraviť tak z bohato komplexnej perspektívy konca dvadsiateho storočia. Dúfam, že táto kniha bude pri tejto snahe nápomocná.

R.T.

*Svet je hlbínou:
hlbšou než deň môže obsiahnuť.*

Friedrich Nietzsche

Tak vravel Zarathustra

VÁŠEŇ
ZÁPADNEJ
MYSLE

Úvod

Kniha, ktorá skúma vývoj západnej mysle, kladie na čitateľa aj na spisovateľa mimoriadne požiadavky, pretože nás žiada o vstúpenie do rámcov myslenia, ktoré sú niekedy diametrálne odlišné od tých našich. Taká kniha vyzýva k značnej intelektuálnej flexibilitate – empatickej metafyzickej predstavivosti a schopnosti pozeráť sa na svet očami mužov a žien z iných čias. Človek musí v istom zmysle celkom zotrieť tabuľu, a tak sa pokúsiť pozeráť na veci bez výhody alebo záťaže predpojatosti. Samozrejme, o takýto čistý a pružný stav mysle sa môžeme len snažiť, bez toho, že by sme ho niekedy celkom dosiahli. Usilovať sa o tento ideál je však pre dosiahnutie cieľa, aký si pred seba kladie táto kniha, zrejme tým najdôležitejším predpokladom, pretože len ak sme schopní bez povýšenosti vnímať a vyjadriť niektoré mocné domnienky a predpoklady minulosti, ktoré už naďalej nepokladáme za platné alebo obhájiteľné – napríklad kedysi univerzálne presvedčenie o tom, že Zem je nehybným stredom kozmu, alebo ešte silnejšiu tendenciu západných mysliteľov chápať a zosobňovať ľudský druh prevažne v mužskom rode – len potom nezlyháme v snahe pochopiť intelektuálne a kultúrne základy nášho myslenia. Našou stálou výzvou je zostať verný historickému materiálu a zároveň umožniť nášmu súčasnému hľadisku obohacovať, no nie deformovať rôzne myšlienky a svetonázory, ktoré skúmame. Hoci táto výzva by nemala byť podceňovaná, verím, že dnes, pre dôvody, ktoré sa stanú zrejmy v neskorších kapitolách knihy, máme pre zhostenie sa tejto úlohy s potrebnou pružnosťou intelektu a predstavivosti lepšie východisko, než kedykoľvek v minulosti.

Nasledujúce rozprávanie je zoradené chronologicky, podľa troch svetonáhľadov súvisiacich s troma érami, ktoré sú tradične rozlišované v dejinách západnej kultúry – klasickou, stredovekou a modernou. Nie je nutné pripomínať, že akékoľvek rozdeľovanie dejín na 'éry' a 'svetonáhľady' nemôže samo osebe adekvátne odzrkadľovať súdobú komplexnosť a rôznorodosť západného myslenia počas týchto storočí. Avšak na to, aby sme prebrali také nesmierne množstvo materiálov plodným spôsobom, je najskôr nutné zaviesť určité predbežné princípy organizácie. V rámci týchto premostujúcich zovšeobecnení môžeme následne lepšie označiť problémy a nejasnosti, vnútorné konflikty a nepredpokladané zmeny, ktoré boli pre dejiny západného myslenia vždy také príznačné.